

คุณธรรมของผู้นำทางการเมืองตามแนวคิดของโสเครตีส เพลโต อริสโตเติล
และพรหมวิหาร 4*

MORALITY OF POLITICAL LEADER OF THE CONCEPT OF PHILOSOPHY OF
SOCRETES PLATO ARISTOTLE AND BHRAMA VIHARN 4

ขวัญชนก สายชมพู, อภिरดี โกเฮง

Kwanchanok Saichompoo, Aphiradee Koheng

นักวิชาการอิสระ

Independent Scholar

Corresponding Author E-mail: 6401104008@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณธรรมของผู้นำทางการเมืองหรือผู้ปกครองตามแนวคิดของนักปรัชญาทางรัฐศาสตร์ โสเครตีส เพลโต และอริสโตเติล โดยนักปรัชญาเมธีทั้งสามนี้ มีรากฐานแห่งผู้นำว่า คุณธรรมเป็นสิ่งสำคัญของผู้ปกครอง ซึ่งผู้ปกครองต้องมีคุณธรรมเหนือคนทั้งปวง และศึกษาคุณธรรมตามหลักพุทธธรรมที่สามารถนำไปสู่การเป็นผู้นำทางการเมืองที่มีคุณธรรมในการปกครอง คือ หลักพรหมวิหาร อันมี 4 ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา อันเป็นหลักพุทธธรรมหนึ่งที่จะนำไปสู่การเป็นผู้ปกครองหรือผู้นำทางการเมืองที่มีคุณธรรมและยึดหลักธรรมเป็นสำคัญ เพราะพรหมวิหาร 4 เป็นหลักประพจน์ที่ประเสริฐบริสุทธิ์ และเป็นหลักธรรมที่เป็นตัวกำกับความประพฤติของผู้นำทางการเมืองและผู้อยู่ใต้ปกครองเพื่อสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนอย่างสูงสุด

คำสำคัญ: คุณธรรม; ผู้นำทางการเมือง; หลักพุทธธรรม

* Received October 11, 2022; Revised June 14, 2023; Accepted June 15, 2023

Abstract

This academic article aims to study the concept of Socrates, Plato, and Aristotle's views on the morality of political leaders. Base on morality is the essential principle of a leader, and a leader should have morality Beyond all people, including aims. The Buddhist doctrine of the morality of political leader is Bhrama Viharn 4, which is the Buddhist principle of the four sublime states of mind; kindness, compassion, sympathy, and neutrality because Bhrama Viharn 4 is noble conduct and controlling leader's and subordinate's behavior must create public interest for the state.

Keywords: Morality; Political Leader; Buddhist Principle

บทนำ

คุณธรรมเป็นรากฐานสำคัญของผู้นำทางการเมือง แม้ผู้นำทางการเมืองจะอยู่ภายใต้หลักกฎหมายใด ๆ ที่มีมาตรฐาน แต่หากไม่มีคุณธรรมที่ดีเพียงพอ ที่จะนำกฎหมายหรือเครื่องมืออื่นใดไปใช้ในการปกครองรัฐแล้วนั้น ย่อมก่อให้เกิดผลเสียต่อการเมืองการปกครองรัฐและประชาชนอยู่เสมอ คำว่าคุณธรรม หมายถึง พฤติกรรมใดที่แสดงออกถึงคุณลักษณะของอุปนิสัยที่ดี ในการตัดสินใจ การเลือกกระทำที่ดีมีความพอดีในการใช้หลักการที่ดีใช้เหตุผลและใช้ปัญญาในการลงมือปฏิบัติ ดังนั้นคุณธรรมของผู้นำจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งว่าต้องมีและเกิดขึ้นภายในตัวของบุคคลที่ถูกเรียกว่าเป็นผู้นำ ผู้ปกครองหรือผู้นำทางการเมือง

ผู้นำ (Leader) หมายถึง ประมุขหรือผู้ที่อยู่ออกหน้าผู้คนทั้งมวล หรือผู้ที่สามารถมีอิทธิพลเหนือคนอื่น ได้รับความนับถือ ความเคารพ หรือความร่วมมือจากผู้ใต้ปกครองหรือใต้บังคับบัญชา และผู้นำมักจะมีลักษณะของการเป็นบุคคลที่เป็นศูนย์รวมของพฤติกรรมต่าง ๆ ของสังคม โดยผู้นำต้องเป็นผู้ที่สามารถนำสังคมไปสู่จุดมุ่งหมายที่ต้องการได้ และผู้นำมักจะได้รับคัดเลือกจากผู้ใต้ปกครองและต้องเป็นผู้ที่สามารถทำให้กลุ่มหรือสังคมสามารถเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ ผู้นำเป็นบุคคลสำคัญในการเมืองการปกครองอย่างมาก เพราะผู้นำมักจะกลายเป็นบุคคลผู้ชี้แนะแนวทางและเป็นผู้มีอิทธิพลหรืออำนาจเหนือผู้อื่นอยู่เสมอ โดยผู้นำมักอยู่ในจุดที่กลุ่มหรือสังคมจะให้คะแนนสังคมมิติสูงสุด และผู้นำต้องมาพร้อมกับสิ่งที่เรียกว่า ภาวะผู้นำ เนื่องจากเป็นผู้ปกครองกลุ่มหรือสังคม จนไปถึงปกครองรัฐจำเป็นต้องมีความสามารถในการชี้นำสังคมให้ขับเคลื่อนได้ ภาวะผู้นำจึงเป็น

ความสามารถสำคัญของผู้นำทางการเมือง กล่าวคือ ภาวะผู้นำ (Leadership) หมายถึง ความสามารถในการปฏิบัติงานของบุคคลที่เป็นผู้นำ เพื่อให้สังคมหรือรัฐเป็นไปตาม จุดมุ่งหมาย และภาวะผู้นำเป็นศิลปะการปกครองของบุคคลที่มีอิทธิพลในการสร้างการจูงใจผู้ใต้ปกครองให้ร่วมมือกันทำงานจนเป็นไปตามจุดมุ่งหมาย ซึ่งผู้นำนี้ต้องมีพื้นฐานสำคัญ ในตัวของผู้นำเอง อันจะสามารถปกครองรัฐหรือเป็นผู้นำทางการเมืองได้ นั่นคือ ผู้นำต้องมี “คุณธรรม” เป็นหลักในการเป็นผู้นำทางการเมือง มีคุณธรรมเป็นหลักในการควบคุม พฤติกรรมของผู้นำทางการเมืองให้สร้างประโยชน์สูงสุดแก่รัฐและประชาชนมากที่สุด ดังนั้น ผู้นำต้องมีคุณธรรม ต้องเป็นคุณธรรม และต้องใช้คุณธรรม

คุณธรรมของผู้นำทางการเมืองตามแนวคิดของโสเครตีส เพลโตและ อริสโตเติล

นักปราชญ์คนสำคัญของการเมืองการปกครอง ได้แก่ โสเครตีส เพลโต และ อริสโตเติล ได้เสนอแนวคิดและปรัชญาเมธีที่เป็นฐานสำคัญในการวิเคราะห์กลไกการเมืองที่ ซับซ้อนไว้อย่างเข้มข้น ซึ่งในการปกครองนคร-รัฐ หรือเมืองนั้น ย่อมต้องมีผู้นำรัฐเป็นใจ กลางสำคัญของการปกครอง โดยผู้นำทางการเมืองตามแนวคิดของนักปรัชญาเมธีทั้ง 3 ท่าน มีลักษณะประการสำคัญ คือ คุณธรรม เพราะคุณธรรมเป็นหลักในการควบคุมความ ประพฤติของผู้นำในการปกครองนคร-รัฐ ซึ่งคุณธรรมตามแนวคิดของนักปรัชญาเมธีคน สำคัญมีลักษณะ ดังนี้

โสเครตีส (Socrates) เป็นนักปราชญ์กรีกและเป็นชาวเมืองเอเธนส์ มีนิสัยชอบ สนทนากับนักปรัชญาคนอื่น ๆ โดยวิธีการสนทนานั้นเป็นการซักถามหรือไต่ถามด้วยการใช้ หลักเหตุและผลที่เรียกว่า “ตรรกวิทยา” การแสวงหาความรู้ของโสเครตีสเป็นแบบวิภาษ วิธี (Dialectic) การนำเสนอที่มีเหตุผลและข้อคัดค้านมาหักล้างกัน ดังนั้นสิ่งสำคัญที่สุดใน ชีวิตตามทัศนะของโสเครตีส คือ การแสวงหาปัญญาเพื่อเสริมสร้างชีวิตที่ดี และมีความสุข จะต้องยึดมั่นคุณธรรม ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรมและเสริมสร้างให้ประชาชนมีความรู้และ เข้าใจในคุณธรรม เพื่อให้ทุกคนตระหนักในคุณค่าของคุณธรรมและยึดถือเป็นคุณค่าแห่งวิถี ชีวิต เพื่อชีวิตที่ดีของสังคม โสเครตีส เปรียบเทียบผู้ปกครองกับแพทย์ โดยการพิจารณาให้ เข้ากัน กลายเป็นมาตรฐานของการผสมผสานกลมกลืนในสังคมการเมืองว่า การมีสุขภาพที่ ดีเป็นค่าที่เหมาะสมสำหรับร่างกายมนุษย์ จากคำว่าสุขภาพที่ดี จึงทำให้เกิดมีสุขภาพ และความเป็นเลิศทางร่างกายอื่น ๆ ขึ้น และความกลมกลืนทางการเมืองและความเป็น ระเบียบเรียบร้อยในการเมืองการปกครอง คือ คำว่า “โดยถูกต้องตามกฎหมาย” และ

“กฎหมาย” โดยกำกับให้มนุษย์เป็นผู้ปฏิบัติตามกฎหมายและมีระเบียบ คุณสมบัติเหล่านี้คือ ความยุติธรรมและการรู้จักควบคุมตัวเอง เพื่อสิ่งเหล่านี้เขา (มนุษย์) จะพยายามทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะให้ประโยชน์หรือเสียประโยชน์แก่ใครก็ตาม เขาจะต้องตั้งมั่นอยู่กับเป้าหมายนี้เสมอ กล่าวคือ ผู้ปกครองต้องพยายามปลูกฝังความยุติธรรมนั้นขึ้นในตัวของประชาชน (สุทนต์ ทองเล็ก, 2562) ดังนั้น ผู้นำในแนวคิดของโสเครตีสต้องเป็นราชาปราชญ์เป็นผู้ปกครองที่ดี ปราชญ์จึงเป็นบุคคลที่มีความรู้ เป็นบุคคลที่มีคุณธรรมและส่งเสริมให้ประชาชนทำดี

เพลโต (Plato) เป็นนักคิดและปรัชญาเมธีวางแนวคิดเป็นหลักการอย่างเป็นระบบ และถูกยอมรับว่าเป็นผู้บุกเบิกวิชารัฐศาสตร์ เพลโตมีแนวคิดว่า จุดกลางระหว่างมโนภาพนิยมกับสังคมนิยมจะต้องมีสะพานเชื่อมต่อ โดยเอาสติปัญญากับอำนาจอยู่ในบุคคลเดียวกัน ฉะนั้นนักปรัชญาสมควรเป็นผู้ปกครอง โดยผู้ปกครองสามารถประสบความสำเร็จได้ต้องอาศัยความร่วมมือที่ออกมาจากตัวผู้ถูกปกครองด้วย (ประภาส แก้วเกตุพงษ์, 2564) เพลโตให้ผู้ปกครองต้องสามารถปกครองรัฐด้วยความยินยอมสมัครใจ และทั้งโดยไม่ยินยอมสมัครใจต้องสามารถปฏิบัติตามได้จากการถูกจูงใจให้ยินยอมของผู้ปกครอง เพลโตกล่าวว่าการปกครองที่ดีขึ้นอยู่กับความดีของบุคคล และความดีนั้นมาจากจิตใจของแต่ละคน เพราะประชาชนที่ดีสามารถสร้างรัฐที่ดี แต่เมื่อผู้นำทางการเมืองทุจริตยอมสร้างการเมืองการปกครองทุจริต ดังนั้นคุณค่าทางศีลธรรมและความประพฤติของบุคคลขึ้นอยู่กับสันดานทางจิตวิทยาของแต่ละบุคคล เพลโตพูดถึงว่า ความดีเด่นของบุคคลต้องมีลักษณะ 3 อย่าง โดยอธิบายศิลปะแห่งความดีว่า ถ้าหากบุคคลมีศิลปะแห่งเหตุผล เป็นผู้มีความดี คือ ปัญญา ถ้าหากบุคคลได้มีพลังใจในการตัดสินใจ บุคคลนั้นเป็นผู้มีความดี คือ ความกล้าหาญ ถ้าบุคคลใดสามารถควบคุมความต้องการของตนได้ บุคคลนั้นมีความดี คือ ผู้พัฒนา ทั้งนี้ ลักษณะของราชาปราชญ์ที่เพลโตได้กล่าวมานั้น เป็นลักษณะของรัฐในอุดมคติที่ขัดแย้งต่อความเป็นจริงอย่างมากเพราะเมื่อราชาปราชญ์ปกครองย่อมไม่ต้องมีกฎหมายเข้ามาควบคุมก็ได้ เพราะผู้ปกครองย่อมยึดหยุ่นได้อยู่เสมอ ในขณะที่กฎหมายมักจะไม่ค่อยยึดหยุ่น (เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, 2556) ดังนั้นเพลโตจึงได้ลดเงื่อนไขบางอย่างลง โดยนำทางสายกลางเข้ามาปกครองรัฐ โดยให้ผู้นำทางการเมืองและผู้อยู่ภายใต้การปกครองต้องมีคุณธรรมระหว่างกัน แต่อย่างไรก็ตามผู้นำทางการเมืองตามที่เสนอของเพลโตนั้น ก็ยังต้องมีคุณธรรมเป็นฐานรากในการปกครองรัฐอยู่เสมอ

อริสโตเติล (Aristotle) เป็นนักปราชญ์ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาทางรัฐศาสตร์ เนื่องจากมีการวางรากฐานการเมืองที่เป็นแบบแผนในการเมืองการปกครองที่สามารถ

ปฏิบัติได้จริงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในเรื่องผู้นำหรือผู้ปกครอง อริสโตเติลมองว่า ความดีสูงสุด คือ การที่สิ่งหนึ่งทำหน้าที่ของมันอย่างเหมาะสม สำหรับคนดีก็คือ คนที่มีเหตุผล ชีวิตที่ดี คือ ชีวิตที่ดำเนินไปด้วยเหตุผล ดังนั้นการกระทำที่ดีที่สุด ย่อมคือ การกระทำที่เหมาะสมที่จะทำให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ เพราะอริสโตเติลมองว่ามนุษย์นั้นต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เนื่องจากว่ามนุษย์มีสติปัญญาที่จะสามารถตัดสินใจและใช้ชีวิตได้ โดยมนุษย์มีความฉงนสนเท่ห์ มีความสงสัย และมนุษย์ต้องสนองต่อสัญญาความดีในความคิด โดยเริ่มต้นจากการถามปัญหา และคิดวิเคราะห์วิถีทางแห่งการเมืองการปกครองอย่างเป็นระบบ อริสโตเติล ได้แบ่งคุณธรรมเป็น 2 อย่าง คือ

1. คุณธรรมสูงสุด ได้แก่ คุณธรรมที่ประกอบด้วยเหตุผลหรือปัญญา
2. คุณธรรมทางจริยศาสตร์ ได้แก่ การควบคุมอารมณ์และความอยากด้วยเหตุผล รู้จักควบคุมตนเอง และรู้จักตัวเองโดยอาศัยเหตุผล

คนจะดีการปลูกฝังนิสัยที่ดี อริสโตเติลมองว่า คุณธรรม หมายถึง ความพอดี หรือทางสายกลาง และคุณธรรม คือ ความยุติธรรมทั้งทางกฎหมาย และคุณธรรมทางคุณธรรมด้วย เช่น การแบ่งสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม หรือคุณธรรมทางพุทธิปัญญาหรือจริยศาสตร์ที่ยิ่งมีมากก็ยิ่งเป็นผลดีต่อรัฐ

ดังนั้น จากแนวคิดว่าด้วยผู้ปกครองของนักปรัชญาเมธีทั้งสามที่กล่าวมาแล้ว สามารถสรุปได้ว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีอิทธิพลในการสร้างหรือพัฒนาที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในตัวของมนุษย์หรือรัฐ โดยผู้นำต้องมีความเป็นราชา คือ มีคุณธรรมเป็นตัวนำวิถีทาง มีวิถีทางที่ดีเป็นตัวชี้้นำการปกครอง ก่อให้เกิดความถูกต้องในทางจิตใจหรือในการดำเนินชีวิต และผู้นำที่ดีต้องมีภาวะผู้นำ ต้องมีสติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคลและมีพื้นฐานของคุณธรรม ได้แก่ ปัญญา กล้าหาญ และพัฒนา จึงสามารถเสริมสร้างรัฐให้เป็นรัฐอันดีและเข้มแข็งได้ เพราะผู้นำทางการเมืองเป็นบุคคลตัวอย่างสำคัญที่ประชาชนในรัฐต้องปฏิบัติตามการกำหนดเป้าหมาย และต้องสร้างประโยชน์ที่แก่ส่วนรวมอันเป็นหลักสำคัญในการปกครองรัฐ

คุณธรรมของผู้นำทางการเมืองตามหลักพรหมวิหาร 4

ตามหลักพระพุทธศาสนาให้ความหมายของผู้นำว่าต้องเป็นบุคคลที่มีลักษณะ ดังนี้

1. จักขุมา ผู้นำเป็นต้องมีวิสัยทัศน์กว้างไกล
2. วิตุโร ผู้นำต้องเป็นผู้ชำนาญการในงานต่าง ๆ และรู้จักวิธีจัดการและดำเนินการในงานที่รับผิดชอบ

3. นิสสัยสัมปันโน ผู้นำเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี และได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น (กุลธิดา ลิมเจริญ และพระมหาทรรษา ธมฺมหาโส, 2562)

ดังนั้นการเป็นผู้นำที่มีคุณธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ต้องพิจารณาว่า คุณธรรมของผู้นำทางการเมืองตามหลักพรหมวิหาร 4 เนื่องจากผู้นำมีบทบาทด้านการสื่อสารกับผู้ถูกปกครองมีการแสดงออก การติดต่อแลกเปลี่ยนซึ่งกันระหว่างผู้นำและผู้ถูกปกครอง พรหมวิหาร 4 จึงถือเป็นหลักพุทธธรรมหนึ่งในการอธิบายคุณธรรมของผู้นำทางการเมืองว่า คุณธรรมพื้นฐานของผู้นำทางการเมืองเป็นเช่นใด

พรหมวิหาร 4 เป็นธรรมแห่งเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ เป็นหลักความประพฤติที่บริสุทธิ์ เป็นหลักธรรมที่ควรมีไว้เพื่อเป็นหลักจิตใจและกำกับความประพฤติของทั้งผู้นำให้ประพฤติตนเป็นไปในทางที่ดีงาม ซึ่งพรหมวิหารมี 4 ประการ ดังนี้

1. เมตตา เป็นคุณธรรมของผู้นำในการประพฤติเพื่อประโยชน์ส่วนรวมมีจิตใจที่มีความมุ่งหมายที่ต้องการให้ประชาชนหรือรัฐของตนต้องพ้นจากความทุกข์

2. กรุณา เป็นคุณธรรมของผู้นำที่ประกอบด้วยความต้องการจะช่วยเหลือ บรรเทาทุกข์คนในสังคม ไม่รังเกียจความเดือดร้อนของประชาชน ไม่เบียดเบียนประชาชนให้ลำบากมากขึ้น

3. มุทิตา ผู้นำต้องมีคุณธรรมที่พยายามที่จะส่งเสริมให้ผู้ถูกปกครองมีความสุข มีความยินดีให้แก่ผู้อื่นที่ประสบความสำเร็จ และเอื้อเฟื้อเกื้อหนุนให้แก่รัฐและประชาชน

4. อุเบกขา เป็นคุณธรรมของผู้นำที่สำคัญ โดยผู้นำต้องรักษาซึ่งความเป็นกลาง ไม่ลำเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือเป็นภาพของความยุติธรรมที่ผู้นำต้องมีคุณธรรมนี้เป็นสำคัญ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559)

ดังนั้น คุณธรรมตามหลักพรหมวิหาร 4 จึงถือว่าเป็นหลักคุณธรรมของผู้ปกครองหรือผู้นำทางการเมือง โดยคุณธรรมของผู้นำทางการเมืองตามหลักพรหมวิหาร 4 นี้มีลักษณะของการกำกับควบคุมจิตใจที่เป็นตัวกำหนดความประพฤติที่ผู้นำจะแสดงออกต่อประชาชน เป็นคุณธรรมที่สร้างให้เกิดอุปนิสัยที่ดีของผู้นำทางการเมืองที่ต้องปกครองรัฐและประชาชน

สรุป

คุณธรรมของผู้นำทางการเมืองเป็นการกำกับและควบคุมพฤติกรรมของผู้นำทางการเมือง ให้มีคุณลักษณะที่ดีเพียงพอต่อการเมืองการปกครองรัฐและประชาชน โดยตัวตนของบุคคลที่เป็นผู้นำต้องมีคุณธรรม คือ 1) ผู้นำต้องมีคุณธรรมด้านสติปัญญา มีความรู้เพียงพอที่จะปกครองรัฐได้ และสามารถที่จะตั้งจุดมุ่งหมายในความสำเร็จของการปกครองรัฐและใช้สติปัญญาความเชี่ยวชาญ ก่อให้เกิดการทำงานที่ประสบผลสำเร็จตามความมุ่งหวังได้ ซึ่งหากพิจารณาจากส่วนของแนวคิดนักปรัชญาและหลักพรหมวิหาร จะเห็นว่าเมื่อผู้นำมีปัญญาในการปกครองต้องควบคู่ไปกับคุณธรรมด้านความเมตตาเพื่อมุ่งหวังให้ประชาชนมีความสุขและพ้นจากทุกข์ และสติปัญญาก็จะทำให้ผู้นำทางการเมืองมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลในการสรรหาวิธีการดำเนินการทางการเมืองการปกครอง 2) ผู้นำมีคุณธรรมด้านความกล้าหาญ ผู้นำต้องมีความกล้าที่จะตัดสินใจตามเหตุและผลที่เพียงพอต่อการดำเนินการตามวิธีการที่ได้เลือกเพื่อหาหนทางในการสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชน และใช้คุณธรรมแห่งความกล้าหาญสร้างความเชื่อมั่นจากผู้ถูกปกครอง ในการปฏิบัติตามคำสั่งนำของผู้นำ และ 3) ผู้นำต้องมีความพัฒนาทั้งตนเองและประชาชนที่ถูกปกครอง จะเห็นได้ว่า ผู้นำมีหน้าที่ที่จะต้องทำให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจเพียงพอต่อการที่จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งแนะของผู้นำ หากไม่มีความรู้เพียงพอย่อมทำให้ความร่วมมือของประชาชนขาดประสิทธิภาพในการดำเนินกิจการของผู้นำ และผู้นำก็ต้องพัฒนาตนเองเพื่อเสริมสร้างปัญญาในการเมืองการปกครองรัฐอยู่ด้วยเสมอ เพื่อให้ทันต่อการกระทำที่เกิดขึ้นในสังคมของตนเอง อันจะสามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างยุติธรรม ดังนั้นคุณธรรมจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอยู่ในตัวของผู้นำ และไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า หากผู้นำไร้คุณธรรม รัฐและประชาชนย่อมไม่สามารถพัฒนาในด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

กุลธิดา ลี้มเจริญ และพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2562). กระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำ เพื่อสันติภาพตามแนวพุทธบูรณาการ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 7(ฉบับเพิ่มเติม), 180-192.

เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. (2556). *หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

ประภาส แก้วเทพพงษ์. (2564). ศึกษาแนวคิดปรัชญาทางการเมืองของเพลโต A Study of The Concept of Political Philosophy of Plat. *วารสารวิชาการวิทยาลัยบริหารศาสตร์*, 4(2), 183-200.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 34). กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).
- ส. ศิวรักษ์. (2564). *นักปรัชญาการเมืองฝรั่ง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์.
- สุทน ทองเล็ก. (2562). คัดอย่างปราชญ์ กระบวนกรวิภาควิธี : โสเครตีส. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 2(2), 135-148.